

ვახტანგ თევდორაძე ლახმიდების დედაქალაქი ალ-ჰირა

IV-VII საუკუნის დასაწყისამდე ალ-ჰირა ლახმიდების სახელმწიფოს დედაქალაქი¹ და ბინადარი არაბების ერთ-ერთი დიდი ცენტრალური დასახლება იყო, მანამდე კი წარმოადგენდა მცირე ზომის დასახლებას, რომელიც წყაროებში იწოდება *hirtā*.² მის დინამიურ განვითარებას ხელს უწყობდა გეოგრაფიული მდებარეობა, კლიმატი, მასზე გამავალი სავაჭრო-საქარავნე გზები, რომლებიც ერთმანეთთან აკავშირებდა არაბეთის ნახევარკუნძულის აღმოსავლეთსა და დასავლეთს, სიახლოვე სასანიდურ ირანთან, განსაკუთრებით მის დედაქალაქ კტესიფონთან, რომელიც იმ დროს მსოფლიოს ერთ-ერთი უდიდესი ქალაქი იყო; ყველაფერი ზემოთქმული ხელს უწყობდა, რომ ალ-ჰირას მცხოვრებნი კარგად გაცნობოდნენ ირანის კულტურას. მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა ალ-ჰირას ჰიჯაზთან. რჩებოდა რა არაბულ ქალაქად, ალ-ჰირა ინარჩუნებდა ტრადიციული არაბული საზოგადოების წყობას და ჰქონდა მჭიდრო კავშირები როგორც აღმოსავლეთი, ისე დასავლეთი და ცენტრალური არაბეთის ნახევარკუნძულის არაბულ ტომებთან. მისი მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი ქრისტიანი იყო.³ ეს იყო ნესტორიანული თემი, რომელიც იწოდებოდა „იზად“ და არაბთა სხვადასხვა ტომს აერთიანებდა. ალ-ჰირას ქრისტიანული საზოგადოება ქალაქის მოსახლეობის დიდ ნაწილს შედგენდა და დიდი კვალი დატოვა მის განვითარებაზე.

წყაროები, რომლებიც ჩვენამდე არის მოღწეული, ძირითადად თარიღდება მე-9 ს-ითა და უფრო მოგვიანო პერიოდით. ინფორმაცია არ არის სრული, ძირითადად საუბარია ცალკეულ მოვლენებზე თუ პიროვნებებზე, მეფეებსა თუ პოეტებზე, პოეტური ქმნილებების შექმნის ისტორიებზე და ა.შ. ამ წყაროებში კარგად ჩანს ალ-ჰირას მოსახლეობის მისწრაფება ტომობრივი ცხოვრებისადმი, სადაც სოციალური მდგომარობა განისაზღვრებოდა წარმომავლობით. სირიული წყაროები ძირითადად შეეხება ცალკეული ტაძრისა თუ წმინდანის ცხოვრებას, აქცენტირებულია რელიგიური თემატიკა. ალ-ჰირას ძირითადი მემკვიდრე არის ჰიშამ ალ-ქალბი, რომელიც პირდაპირ გვეუბნება, რომ თავის წყაროებში ის ძირითადად ეყრდნობა წიგნებს, რომლებიც ამოღებულია ალ-ჰირას საკლესიო არქივებიდან; სხვა დანარჩენი კი არის ზეპირი გადმოცემები, რომლებიც საკამოდ დამახინჯებულია. მიუხედავად ამისა, მაინც გვიხატავს საზოგადოების საერთო სურათს, რომელიც, როგორც ვთქვით, კოლექტიურია. ამას მონიშნავს მე-12 ს-ის ისტორიკოსის,

¹ მერაბ ტიკაძე, *არაბთა ისტორია V-XV საუკუნეები* (თბილისი, 2008), 24.

² *The Encyclopedia of Islam*, vol. V (Leiden), 304.

³ *kitāb aḥbār ar-rasūl wa-l-mulūk*, I, 822.

აბუ ლ-ბაქას, გადმოცემაც, რომელშიც ის ამბობს, რომ მის დროს ბავშვებს სკოლებში ლახმიდების ისტორიას ასწავლიდნენ, რათა მათში ჩაენერგათ კოლექტიური ცნობიერება. ასევე მოლწეულია სირიული წყაროები, რომლებშიც ძირითადად აღწერილია ცალკეული ტაძრისა თუ იმ დროინდელი საეკლესიო მოღვაწის ცხოვრება, ანუ ავტორებს აქცენტები გაკეთებული აქვთ რელიგიურ თემატიკაზე და არ საუბრობენ ქალაქის საერთო სოციალურ ყოფაზე.

ჰიშამ ალ-ქალბი გადმოგვცემს ქალაქის ეთნიკური შემადგენლობის სურათს: ალ-ჰირას მოსახლეობა შედგებოდა სამი ჯგუფისაგან. პირველი ჯგუფი, ანუ მოსახლეობის 1/3 იყო თანუხთა ტომი – არაბები, მეორე მესამედი იყო იბადი – ქალაქის ძირითადი მოსახლეობა, ხოლო მესამე მესამედი – ნარევი, თუმცა მათში არ ერთიანდებოდნენ ზემოთ მოხსენიებული სოციალური სეგმენტები.

თანუხთა ტომს ალ-ქალბი მოიხსენიებს ნახევრადმომთაბარეებად, რომელიც რამდენიმე სამხრეთ არაბული ტომის გაერთიანებას წარმოადგენდა. მათ III საუკუნის დამდეგს დაიკავეს ვრცელი ტერიტორია ევფრატის დასავლეთით, ალ-ჰირასა და ქალაქ ალ-ანბარს შორის. შემდეგ ორად გაიყვნენ, ერთი ნაწილი ლიბანში გადავიდა, ხოლო მეორემ ლახმიანთა სამეფო შექმნა, დედაქალაქით ალ-ჰირა. ისინი ცხოვრობდნენ თხის ტყავებისაგან გაკეთებულ კარვებსა და ქოხებში. VI საუკუნეში კი, მათ უკვე ქრისტიანობა აქვთ მიღებული, რასაც ხელი არ შეეშლია მათი ურთიერთობისათვის ნახევარკუნძულის სხვა არაბ ტომებთან.

ალ-ქალბი მოსახლეობის მესამე მესამედზე, ანუ ნარევზე, აღნიშნავს, რომ ესენი იყვნენ თავშესაფრის მაძიებელი ტომები, რომლებიც მოხვდნენ ალ-ჰირაში, მიიღეს თავშესაფარი და ასიმილირდნენ ადგილობრივებთან. აქ მათი სოციალური მდგომარეობა გაუმჯობესდა, ხოლო წარმომავლობამ დაკარგა აქტუალობა.

ვინ იყვნენ ეს „იბადი“, რომლებსაც ისტორიკოსი მოიხსენიებს ქალაქის ძირითად მაცხოვრებლებად? ისინი განსხვავდებოდნენ თანუხთა ტომისაგან, ბედუინებისაგან. სხვა წყაროებშიც ჩანს, რომ იბადი არ იყვნენ სხვების მსგავსნი, რომ ეს ხალხი იყო რაღაც ცალკე ავტონომიური ქრისტიანული დასახლება და ქალაქის ძირითადი უბნის მაცხოვრებლებს წარმოადგენდა. იბადში გაერთიანებულნი იყვნენ ჩრდილო-აღმოსავლური ტომებიც და ლახმიდებიც. მას მიეკუთვნებოდა ბანუ მარინას ტომიც (პოლიტიკურად ზაიდის მოწინააღმდეგე ტომი).

ალ-ქალბი ძირითადად გვიყვება იბადის ცხოვრების წესზე, არ აკეთებს აქცენტს რელიგიაზე, რადგან მათ გვერდით მცხოვრები სხვა ქრისტიანი ტომები არ იწოდებიან „იბად“. მაგ., ქრისტიანი პოეტი ალ-მუთალიამისი, როდესაც წარსდგა ლახმიდების მეფის წინაშე, არ იწოდება „იბად“. ხოლო, მაგალითად, ამავე პერიოდში მოღვაწე გამოჩენილი პოეტი, ადი იბნ ზაიდბშიეკუთვნებოდა იბადს (ადი იბნ ზაიდი თამიმის ტომის – აიუბის გვარის წარმომადგენელი იყო, ეს ტომი გადასახლდა ალ-ჰირაში იამამადან და მალე ქალაქის მმართველ წრეებში საპატიო ადგილი დაიკავა, ასევე ამ ტომმა ერთგვარი შუამავლის როლი იკისრა ლახმიდებთან, რათა სხვა არაბული ტომებიც გადმოსახლებულიყვნენ იამამადან ალ-ჰირაში).

აბუ ლ-ბაქა აღნიშნავს, რომ იბადის მოსახლეობის რაოდენობა მრავალრიცხოვანი იყო, ისინი გამოირჩეოდნენ კეთილშობილებით, იყვნენ წარჩინებული ოჯახების წარმომადგენლები.

ალ-ჰირას იბადი, ისევე როგორც საკუთრივ ლახმიდები და უმრავლესობა სასანიდური ირანის ქრისტიანებისა, სირიულ ენას გამოიყენებდნენ, როგორც სამწერლობო-საეკლესიო ენას, მაგრამ მათი სასაუბრო ენა იყო არაბული. ამას მონიშნავს მოგვიანო ხანის ისლამური წყაროები. ჩნდება კითხვა: იყო კი სირიული ენა ერთადერთი სამწერლობო-საეკლესიო ენა, თუ ამასთან ერთად არსებობდა რაიმე რელიგიური ლიტურჯურ ნათარგმნი არაბულ ენაზე? პასუხი ერთია: ალ-ჰირას ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ტექსტების ფრაგმენტები შექმნილია სირიულ ენაზე და არის მხოლოდ ბიბლიური ანუ რელიგიური ხასიათის. ჯერჯერობით არ არის აღმოჩენილი არაბულენოვანი ტექსტები. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგიერთი მკვლევარის აზრით, ნიგნიერების და კულტურის გავრცელების თვალსაზრისით, არაბეთის ნახევარკუნძულზე განსაკუთრებული დამსახურება სწორედ ერაყელ არაბებს მიუძღვით.

ალ-ჰირას მოსახლეობა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, საუბრობდა არაბულად, მათ შორის ქრისტიანებიც, მაგრამ ისევე, როგორც უმრავლესობა საზღვრისპირა მცხოვრებმა არაბულმა ტომებმა, მათაც განიცადეს ასიმილაცია არამეულ ქრისტიანულ მოსახლეობასთან. ასე რომ, ნახევარკუნძულის სამხრეთიდან მოსულ არაბ დამპყრობათათვის ისინი უცხონი აღმოჩნდნენ, მათი არაბული წარმომავლობა ეჭვქვეშ დადგა. არის რამდენიმე ლეგენდის ხასიათის გადმოცემა, რომლებიც ხალიდ იბნ ალ-ვალიდს შეეხება (ხალიდ იბნ ალ-ვალიდი ცნობილი იყო, როგორც ისლამის მოლაღატე ტომებთან დაუნდობელი მეზობლი, მან 633 წელს აიღო ალ-ჰირა).² როცა ის მივიდა ალ-ჰირაში, ესაუბრა ადს: ვინ ხართ? არაბები? მაშინ რატომ გინდათ შური იძიოთ არაბებზე? თუ ირანელები ხართ? ადი: ჩვენ ნამდვილად არაბები ვართ და გაარაბებული არაბებიც. ხალიდი: თუ ეს მართლაც ასეა, მაშინ შენ არ გაილაშქრებდი ჩვენ წინააღმდეგ. ადი: ჩვენ ვლაპარაკობთ არაბულ ენაზე და ეს ჩვენი არგუმენტია იმისა, რომ ვამბობ სიმართლეს. ხალიდი: შენ მართალი ხარ.³ თითქმის იმავე ხასიათის გადმოცემა აქვს ალ-მას'უდის: ხალიდ იბნ ვალიდი ალ-ჰირაში შეხვდა ბრძენ აბდ ალ-მასისს და როდესაც ჰკითხა წარმომავლობის შესახებ, ორაზროვანი პასუხი მიიღო, ამიტომ, კითხვა დაუბრუნა: თქვენ არაბები ხართ თუ ნაბატეველები? პასუხი: ნაბატეველი არაბები და არაბი ნაბატეველები.⁴ ამ გადმოცემებიდან ჩანს, რომ ალ-ჰირაში მცხოვრებმა არაბებმა შეიცვალეს ცხოვრების სტილი, მაგრამ არ შეუცვლიათ ენა და ის დარჩა არაბული.

მიუხედავად იმისა, რომ არაბული ტრადიცია ინახავს მწირ, მაგრამ მნიშვნელოვან ინფორმაციას იბადის სოციალური მდგომარეობის, ტომობრივი და პოლიტიკური ცხოვრების შესახებ, ის თითქმის არაფერს

¹ كتاب الاغانى، ابو الفرج الاصفهاني علي بن الحسين

² მერაბ ტიკაძე, *არაბთა ისტორია V-XV საუკუნეები* (თბილისი, 2008), 34.

³ 2041, كتاب الاغانى، ابو الفرج الاصفهاني علي بن الحسين،

⁴ 2042, كتاب الاغانى، ابو الفرج الاصفهاني علي بن الحسين،

ამბობს მათ რელიგიურ ცხოვრებაზე, მათ ეკლესიებზე. ერთადერთი წყარო ამის შესახებ არის ადი იბნ ზაიდის და სხვა პოეტთა ლექსები. თუ გვინდა მე-5-6 საუკუნეების ალ-ჰირას რელიგიური ცხოვრების სრული შესწავლა, საჭიროა სხვა წყაროების მოძიება.

სახელწოდება „იბადი“ ძველია. მოგვიანო ხანის მუსლიმ ავტორებს ვერ დაედგინათ მისი ზუსტი მნიშვნელობა, რის გამოც წამოაყენეს ტერმინის ეტიმოლოგიის რამდენიმე აბსურდული ვერსია. ნოლდეკესთან ვხვდებით ტერმინებს 'ibad allah an 'ibad al-masih (ღმერთის, მესიის მსახურნი). ტერმინის განსაზღვრება გვიჩვენებს, რომ იბადის თვითგაგება ემყარებოდა პირველ რიგში ღმერთს და რწმენას.

ლახმიდთა არსებობას, როგორც აღვნიშნეთ, წერტილი დაუსვა ხალიდ იბნ ალ-ვალიდმა, როდესაც მან 633 წელს დაიკავა ალ-ჰირა, მანმადე კი საკუთრივ ერაყზე მთლიანი კონტროლი VI საუკუნის დასაწყისში დაანგესა ირანმა.

ლახმიდების დაცემა დაკავშირებულია რეგიონში არსებულ საერთო პოლიტიკურ სიტუაციასთან, რომელიც გამოწვეული იყო ბიზანტიასა და ირანს შორის არსებული დაპირისპირებით, ასევე თავად ამ იმპერიებში არსებული შიგა არეულობებითა და აჯანყებებით, იგულისხმება საზღვისპირა რეგიონები, სადაც მმართველები თვითნებობდნენ და მოსახლეობას გაზრდილი გადასახადებით ავიწროვებდნენ. აქვე უნდა აღინიშნოს თავად სამეფოს შიგნით არსებული მდგომარეობაც, სადაც პოლიტიკური ელიტა ჯგუფებად იყო დაყოფილი და ერთმანეთს შორის ჰქონდათ დაპირისპირება.

სამწუხაროა, მაგრამ რეგიონის ქრისტიანული არქიტექტურა არ არის კარგად შესწავლილი. დღევანდელ დღეს ეს, რა თქმა უნდა, განპირობებულია პოლიტიკური მდგომარეობით. სირიული თემები ალ-ჰირასა და მის შემოგარენში ბევრ ეკლესია-მონასტერს ითვლიდა, მაგრამ აქამდე არც ერთი არ არის დაკავშირებული არცერთ არსებულ ნანგრევთან. მიუხედავად იმისა, რომ რეგიონში გასულ საუკუნეში ჩატარდა მხოლოდ ორი არქეოლოგიური ექსპედიცია, საკუთრივ ალ-ჰირას ტერიტორიაზე ჩატარებულია მხოლოდ ერთი, არ მოგვეპოვება ამომწურავი ინფორმაცია. ერაყში მოპოვებული ნივთების ანალიზის საფუძველზე კი, აქ არსებული ტაძრების არქიტექტურა სავარაუდოდ, არ უნდა ყოფილიყო არც სირიული და არც ბიზანტიური ტაძრების მსგავსი. მიუხედავად მათი ქრისტიანული კავშირებისა, ისინი უფრო შერეული სასანიდურ/ბაბილონური, ან უფრო თვითმყოფადი. დღევანდელ დღეს ჩვენს ხელთ არსებული არქეოლოგიური კვლევების საფუძველზე, შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ ამ რეგიონს ჰქონდა რალაც თავისებურად დამოუკიდებელი ქრისტიანული კულტურა, რომელშიც იყო ბაბილონიც, სპარსეთიც და ცენტრალური არაბეთიც, რადგან არაბეთის ნახევარკუნძულს გარეთ დამკვიდრებულმა არაბულმა ტომებმა განიცადეს სირიულ-არამეული კულტურის გავლენა, თუმცა საბოლოოდ მაინც არ გაუწყვეტიათ კავშირი არაბეთის ნახევარკუნძულთან.

Vakhtang Tevdoradze

Al-Hira, the Capital of the Lakhmids

Before the beginning of the IV-VII centuries, Al-Hira was the capital of the Lakhmid state and one of the large central settlements of the Arabs. Its dynamic development was facilitated by its geographical location, climate and outgoing trade. The caravan routes connecting the east and west of the Arabian Peninsula, the proximity to the Iranian capital Ctesiphon, which at the time was one of the largest cities in the world, all contributed to the fact that al-Hira residents were well acquainted with Iranian culture. At the same time, it remained an Arab city, maintaining a traditional Arab community, and had close ties to the Arab tribes of the eastern, western, and central Arabian Peninsula. A large part of its population was Christian, called *Ibad* – a Nestorian community that united different tribes of Arabs. He had a close relationship with Hijaz.

Between Iran and Byzantium, the Lakhmids sided with the Iran and tried to gain control of the Hijaz, but in this case its main rival was Mecca, which in turn sought to establish ties with the Arab tribes living independently of the Lakhmids.

The article focuses on the Christian community of al-Hira, which made up a significant part of the city's population and left a large mark on its development.